

ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ҚОҒАМДАҒЫ ЗАЙЫРЛЫЛЫҚ: ӘЛЕУМЕТТІК-ФИЛОСОФИЯЛЫҚ ТАЛДАУ

¹ Б.К. Ботакараев, ² Ф.Б. Камалова

АҢДАТПА

Тарихта М.Лютер негізін қалаған және бүгінгі күнге дейін пікірталасқа түскен тақырыптардың бірі ретінде танылған зайырлылық мәселесі, әсіресе, діннің жаһандық саясаттағы салмағы мен орнының артуы кезеңінде уақыт өте келе үлкен маңызға ие болды. Зерттеліп отырған мақалада елдің тұрақтылығы мен дамуының басты кепілдігі болған зайырлылық ұғымының негізгі анықтамасы мен мағынасы, сонымен қатар әлемдік елдердің тәжірибесіндегі зайырлылықтың принциптері талқыға түсті. Зерттеушілердің бұл тақырыбы жайында отандық ғалымдармен қоса шетелдік ғылыми дәлелдемелер мен тұжырымдарға негізделген зайырлылықтың табиғатына жан-жақты талдаулар жасалды. Дәстүрлі емес діни дүниетанымды ұстанған адамдардың зайырлылыққа жасаған анықтамаларына қарсы шығып, зайырлылықтың дінсіздік болмағанына байланысты түсіндірмелер келтірілді. Зерттеудегі ең басты мақсатымыз – өткен күндердегі жіберіп алған қателіктер мен болашаққа деген үміттің негізінде зайырлылықтың мағынасын аша отырып, отандық және шетелдік ғылыми зерттеулерді талқылау, мәселелердің шешілуіне байланысты өзіндік үлес қосу болып табылады.

Түйін сөздер: Зайырлылық, діншілдік, қоғам, толеранттылық, ұлт мәселесі, идентификация.

^{1,2} А. Ясауи атындағы халықаралық қазақ-түрік университеті, Түркістан, Қазақстан

Автор-корреспондент:
Б.К. Ботакараев, bauyrzhan.botakarayev@ayu.edu.kz

Мақаланың сілтемесі:

Ботакараев Б.К., Камалова Ф.Б. Қазақстандық қоғамдағы зайырлылық: әлеуметтік-философиялық талдау // Адам әлемі. – 2022. – № 4 (94). – Б. 46-53.

Светскость в казахстанском обществе: социально-философский анализ

Аннотация. Вопрос секуляризма, который был заложен М. Лютером в истории и до сих пор признается одной из тем дискуссий, приобретает все большее значение, особенно в период увеличения веса и места религии в мировой политике. В данной статье были рассмотрены основное определение и значение понятия светскости, которая является главной гарантией стабильности и развития страны, а также принципы светскости в мировой практике. Исследователи провели комплексный анализ природы светскости, опираясь на зарубежные научные данные и выводы, а также отечественных ученых по данной теме. Вопреки определениям светскости, данным людьми с нетрадиционными религиозными мировоззрениями, давались разъяснения, что секуляризм это – не атеизм. Основная цель исследования - обсудить отечественные и зарубежные исследования, внести свой вклад в решение проблем, раскрывая смысл светскости, основанной на ошибках прошлого и надежде на будущее.

Ключевые слова: Светскость, религиозность, общество, толерантность, проблема нации, идентификация.

Secularity in Kazakhstan Society: Social and Philosophical Analysis

Abstract. The issue of secularism, which was founded by M. Luther in history and is still recognized as one of the topics of discussion, is becoming increasingly important, especially in

a period of increasing weight and place of religion in world politics. This article examined the basic definition and meaning of the concept of secularism, which is the main guarantee of the stability and development of the country, as well as the principles of secularity in world practice. The researchers conducted a comprehensive analysis of the nature of secularism, based on foreign scientific data and conclusions, as well as domestic scientists on this topic. Contrary to the definitions of secularism given by people with non-traditional religious worldviews, explanations were given that secularism is not atheism. The main purpose of the study is to discuss domestic and foreign research, contribute to solving problems, revealing the meaning of secularism based on the mistakes of the past and hope for the future.

Key words: Secularism, Religiosity, Society, Tolerance, the Problem of the Nation, Identification.

Кіріспе

Біз идеялар, институттар, көркем стильдер мен өзге де салалар дамыған, бір-бірінен тарихи тамыры мен дәстүрлі формалары бойынша өте ерекшеленетін қоғам мен өркениеттер арасында айналып жүрген әлемде өмір сүрудеміз. Еліміздің зайырлылығының конституциялық принципі саяси және саяси емес факторлардың үйлесімімен анықталатын мемлекеттік-конфессиялық қатынастардың белгілі бір моделі шеңберінде жүзеге асырылады. Бұл қатынастардың 30 жылдық посткеңестік тарихтағы трансформациясы мемлекеттік-конфессиялық өзара іс-қимыл басымдығының өзгеруімен, сонымен бірге негізгі субъектілері – мемлекеттік институттар мен қазақстандық ірі діни бірлестіктердің стратегияларына елеулі түзетулер енгізумен ерекшеленді. Зайырлылық тұжырымдамасы, Қазақстанның конституциялық құрылымының негіздерін құрайтын негізгі конституциялық қағида болса да, оның мазмұнын нақты құрайтын белгілерге қатысты кең ауқымды түсіндіруге мүмкіндік береді. Егер мемлекет жалпыға бірдей міндетті идеологиясы бар теократиялық, дінге қарсы немесе авторитарлық-идеократиялық болмаса, онда басқа барлық жағдайларда ол зайырлылықтың әртүрлі үлгілерін қалыптастырады.

Әдіснама

Зерттеуіміздің басты нысаны – қазіргі жаңа Қазақстанымыздың дін саласындағы зайырлылық мәселесі. Оның негізгі формасы мен анықтамаларына талдаулық анализдер жасалып,

дәстүрлі емес діни дүниетанымды ұстанушыларына сыни көзбен қарай отырып шетелдік және отандық ғалымдардың зайырлылыққа қатысты білдірген ойларына тұздық бола алатындай салыстырмалы әдістер келтіріледі. Сонымен қатар мақалада көп қыры ашылмаған зайырлылық ұғымына герменевтикалық талдаулар жасалады.

Негізгі бөлім

2022 жыл қазақстандықтар үшін ауыр басталды. Тарихта «қаралы қаңтар» атымен қалатын бүкіл Қазақстанды ғана емес, әлемдегі бұқаралық ақпарат құралдары арқылы таралып, дүйім жұртты дүр сілкіндірген оқиғаның қозғаушы күштерінің арасында экстремистік идеологияны жақтайтын азаматтар да қатысқандарына куә болдық. Олардың сыртқы формаларына өздері өзгерістер енгізіп (сақалын алып, балағын ұзартып) өзгеше тактикаға көшкендері де мәлім болды. Қолға түскен лаңкестер де, тыныштық үшін күресіп жан тапсырған әскер мен бейбіт халық та болды. Бүгінгі күндер елде төтенше жағдай бітіп, жіберілген қателіктер мен алға қойылған мақсаттар талқылануда. Күн тәртібіндегі маңызды мәселелердің бірі – ел тыныштығын сақтау үшін зайырлылықты насихаттау болып отыр.

Зайырлылықтың мәні мен табиғаты

Қайта өрлеу санасының рухында зайырлылық құндылық ретінде ортағасырлық догматизмді жеңген және алдыңғы «жарқын» мәдениеттің (Антикалық) құндылығы ретінде адамның жеке еркіндігімен байланысты

болды. Еуропа мәдениетінің тарихында зайырлылық гуманистік ойлау мен рационалдылық секілді бұрынғы құндылықтарсыз пайда болуы мүмкін емес еді. Еуропалық мәдениеттегі зайырлылықтың өзі, өз кезегінде, кейінгі аксиологиялық доминанттарға, атап айтқанда, заң үстемдігі, демократия және адам құқықтары үшін негіз бола алды. Бүгінгі таңда зайырлылық қазіргі Батыс Еуропа мәдениетін анықтайтын еуропалық құндылықтардың құрамындағы алты аксиологиялық доминанттардың бірі болып табылады.

Қазіргі таңда елдегі зайырлылық пен діндарлықтың арақатынасы туралы қызу пікірталас жүріп жатыр. Діннің мемлекеттен бөлінуі мемлекетті атеистендіреді, ал бұл, өз кезегінде қоғамдағы руханилық пен адамгершіліктің құлдырауына әкеліп соғады деген пікірлер жиі айтылуда. Сонымен қатар діннің қоғам өмірінің барлық саласына араласуының заңдылығы мәселесі де қызу талқыланды. Жалпы алғанда, дін мен мемлекетті бөлу идеясы әр елде әртүрлі қабылданады. Мұсылмандардың зайырлы мемлекетте өмір сүре отырып өз дініне берік болуы ғылыми дәлелдерді қажет етпейді. Бұған Батыс Еуропадағы, Америкадағы сондай-ақ Австралиядағы мұсылман диаспораларының тәжірибесі ғана емес, сонымен қатар Түркия немесе Өзбекстан секілді негізінен мұсылман елдерінің тәжірибесі де дәлел бола алады [1, 59 б.]. Десек те, мұсылман қоғамының әлеуметтік өмірінің барлық саласы ислам заңдылықтарымен реттелуі керек, зайырлы мемлекет ислам ілімімен үндеспейді және ислам дінмен қатар мемлекет («Ислам хуа әд-дин уә әд-даула») мағынасын береді деген тұжырым бар.

Мұндай дәлелдер демократияның мәнін толық түсінуді қиындатады. Мұнымен қоса, көптеген дінтанушы ғалымдар сайлау, референдум, дауыс беру, плюрализм, көппартиялы жүйе, оппозиция мен бұқаралық ақпарат құралдарының сөз бостандығына кепілдік беру, соттарға қол сұғылмауы секілді демократиялық құндылықтар көп жағдайда ислам ілімдеріне қайшы болмай, керісінше,

исламмен ұштасып отыратындығын айтқан [2, 636-651 бб.]. Зайырлы даму жолын таңдаған мемлекеттерде діннің мемлекеттен бөлінуі оның қоғамнан ажырағаны дегенді білдірмейді. Ұлттық және діни мұра халықтың рухани мәдениеті мен ділінің құрамдас бөлігі болып саналады. Тарихи тәжірибе зайырлы және діни құндылықтар бірінбірі толықтыра отырып, бүгінгі күннің күрделі сұрақтарына толық жауап беретінін көрсетеді [3, 125-134 бб.].

Зайырлылық пен діндарлық ұғымдарын бір-біріне қарсы қою орынды деп санауға болмайды. Өйткені олар адамның өмір сүріп жүрген әлемді қабылдаудың тәсілдері ғана екенін білген абзал. Бұл туралы филос.ғ.д., профессор С.Е. Нұрмұратов та өз мақаласында «Зайырлылық бұл дінсіздікті білдірмейді, зайырлылық барлық дінге деген құрмет, төзімділікті, сыйластықты көрсетеді», – деп атап өткен. Сонымен қатар, сөзін түйіндей келе, зайырлылықтың толеранттылық, төзімділік, кеңшілік, ауқымды ойлау, терең көзқараста болу екендігін жеткізген [4, 111-123 бб.]. Зайырлылық концепциясы діни ұйымдарды саяси ұйымдардан бөлу принципін бекітеді және мәжбүрлі діншілдіктің орнығуына түбегейлі қарсы шығады. Өйткені діндарлық – рухқа қатысты сезім. Ал дінге мәжбүрлеу көптеген діндердің діни қағидаларына сәйкес келмейді.

Зайырлылыққа қарсы шыққандардың арасында адам шығарған заңдар кемелдікке жетпеген, тұрақсыз, яғни уақыт пен мекенге сәйкес өзгеріп отырады, ал бұл иләһи заңдардан ерекшелендіреді деген пікірлер айтылуда. Бұл тұжырымдарына кезең немесе мекен өзгерсе де, сол қалыпта қалатын адамның табиғатына тән принциптер бар деп жауап беруге болады. Бұл принциптерге бостандық, әділдік, теңдік, мейірімділік, зорлық-зомбылыққа қарсы болу, қатыгездікті жоққа шығару және т.б. жатады. Осы принциптердің негізінде заңдар ғасырлар бойы әртүрлі елдерде өздеріне тән ерекшеліктерімен әзірленеді. Бүгінгі таңда шарифи/ діни мемлекет құруға шақыратындар

діндегі тұрақты және өтпелі ұғымдарды араластырып, исламның дұрыс емес, бұрмаланған бейнесін жасап, ортағасырлық кезеңге, «қараңғылықпен» күресуге насихаттауда.

Қазақстан Республикасы зайырлы мемлекет. Зайырлылық – көпконфессиялы және көпэтносты қоғамдардағы мемлекет пен дін арасындағы қарым-қатынастың бірден-бір негізделген нысаны. Зайырлылықтың мәні – бір мемлекетте бірнеше дін белсенділік танытқан жағдайда, зайырлылық осы көптеген діндердің құқықтық кеңістікте тең дәрежеде қатар өмір сүруіне мүмкіндік береді. Зайырлылық еліміз қолдайтын және жүзеге асыратын қағидат ретінде діни сенім бостандығымен тығыз байланысты, ол еліміздің азаматтарының діни немесе зайырлы құндылықтар жүйесін еркін таңдауын қалайды. Бұл таңдау зайырлылық пен діндарлықтың құндылықтық-мәндік қатынасын және жалпы мемлекеттік-конфессиялық қатынастарды жүйелейді.

Мемлекетіміздің зайырлы принципінің негізгі мәні – мемлекет діни бірлестіктердің ішкі істеріне, ал діни бірлестіктер мемлекеттің ісіне араласпайды. Сонымен қатар, зайырлылық көпконфессиялық ортада мемлекет пен діни бірлестіктер арасындағы қарым-қатынасты құрудың жеткілікті орынды қағидасы болғанымен, практикалық принцип болып қала береді және идеологиялық деңгейге жете алмайды [5, 24-30 бб.].

Зайырлылық пен секуляризм ұғымдары әрбір қоғамның тарихи, әлеуметтік-саяси, экономикалық және мәдени ерекшеліктеріне байланысты қалыптасып, дамып отырғаны жалпы әлеуметке белгілі. Әртүрлі факторлар, әлеуметтік трансформациялар және діннің қоғамдық кеңістіктегі рөлінің өзгеруі бұл ұғымдардың мазмұнына өзіндік түзетулер енгізеді. Соңғы екі ғасырдың ішінде секуляризмнің көптеген үлгілері мен түсіндірмелері пайда болды. Заманауи кеңістікте зайырлы мемлекет қандай болу керек немесе болмау керектігі туралы қоғамдық және академиялық дискурстар жүруде [6, 276 б.].

Зайырлылық әлемдік елдердің тәжірибесінде

Шығыс пен Батыс елдерінің тарихи тәжірибелерінің нәтижесінде дін мен мемлекеттің қатынасы әртүрлі болуда. АҚШ-қа байланысты зерттеулері бар Стивен Монсма мен Кристофен Соппер дін-мемлекет қатынастарының үш үлгісін ұсынады:

1. АҚШ-тағы дін-мемлекет қатынастары мүлдем бөлек, яғни мемлекет дінге мүлдем бейтарап;

2. Англиядағы мемлекет пен шіркеудің үйлесімділікте болған дәстүрлі формада жалғасқан модель;

3. Голландиядағыдай белгілі бір шіркеуді ресми түрде мойындайтын, бірақ қоғамдағы зайырлы және діни топтардың қажеттіліктерін плюралистік, әділ және тең көзқараспен қанағаттандыратын модель [7, 152-174 бб.].

Құқықтану және дін саласындағы зерттеулерімен танымал болған Сильвио Феррари бұл үш көзқарастың бүгінгі қоғамның қажеттіліктеріне сай келмейтініне назар аударып отырып, мемлекеттік шіркеу моделі де, дін мен мемлекетті ажыратқан түсініктің ескіргенін айтады. Қазіргі таңда дін-мемлекет қатынасындағы әлеуметтанушы ғалымдар тарапынан ұсынылған үлгілерін қоғамдық динамиканың себебінен бүгінгі таңдағы мемлекеттерге жүктеу мүмкін емес. Өйткені, тіпті посткеңестік елдердің өзінде 1980 жылдардан кейін елдің «сенім бостандығы» аясында діни институттармен қарым-қатынасты дамытуға тырысты. Сонымен қатар С.Феррари дін мен мемлекет арасындағы қарым-қатынас деңгейіне негізделген пирамиданы ұсынды. Бұл пирамида бойынша мемлекеттің өз ішіндегі діни құрылымның аралуандылығына сәйкес үш деңгейлі қарым-қатынасты атап өтеді:

- Бірінші (төменгі) деңгей – мемлекеттің ең аз қарым-қатынаста болатын және ынтымақтасатын діни топтар;

- Екінші (орта топ) деңгей – мемлекет танитын, тіркейтін, бақылауға алатын діни топтар;

- Үшінші (жоғарғы топ) деңгей – мемлекеттің ең көп ынтымақтасатын

және артықшылық берген позициядағы топтарды қамтиды [8, 305 б.]. Ферраридің бұл моделі, әсіресе көпконфессиялы және көпэтникалық қоғам анализдерінде дұрыс талдауға көмектеседі.

Олардың арасындағы қарым-қатынастың сапасы мен деңгейінен бөлек, мемлекеттердің саяси құрылым-дарындағы айырмашылықтар дін мен мемлекеттік қатынастарға да әсер ететінін айту керек. Мысалы, федеративтік елдерде әрбір федералдық елдің әртүрлі дін саясаты болуы мүмкін. Сол сияқты, ұлттық мемлекет болғанымен, жергілікті басқару органдарының неғұрлым автономды саяси құрылымдарында әралуандылық болуы мүмкін. Бұған қоса, мемлекеттегі әлеуметтік өзгерістердің жылдамдығы мен бағытын анықтаушы факторлар қатарына жатқызуға болады.

Қазақстанның белгілі теологы, филос.ғ.д. профессор Д. Кенжетаетың «Зайырлы ел – қайырлы ел» атты кітабында зайырлылық туралы мынадай ой толғайды: «Зайырлылық – «атеизм» немесе «дінді жоққа шығару» емес, керісінше – адамның ар-ождан бостандығын, діни сенім еркіндігіне кепілдік беруді білдіреді. Бұл анықтама «ар-ождан бостандығы», «төзімділік» және «толеранттылық» сияқты құқықтық, моральдық түсініктермен тығыз байланысты. Зайырлылық – мемлекеттің дінге деген қатынасының демократиялық сипатта екендігін танытады. Зайырлылық – қоғамның кез келген мүшесіне, оның діні, тегі, нәсіліне қарамастан, әр адамның қандай да бір дінге сену, сенбеу мәселесіне араласпайтын ұстаным. Яғни, бұл ұстаным – адамның ар-ожданының, моральдық болмысының еркіндігіне мүмкіндік беретін, мемлекет азаматтарының арасындағы қарым-қатынасты тек құқықтық негізде шешуді қамтамасыз ететін бүгінгі мемлекеттік басқару жүйесінің ең басты тетігі» [9, 15 б.].

Зайырлылық – негізгі бағыт ретінде

Жоғарыда айтылған анықтамаға сүйене отырып, қазіргі таңдағы еліміздегі көпэтностық және көпконфессиялық заңдылықты ескеретін болсақ, қоғам

ішіндегі тұрақтылықты қамтамасыз ету үшін зайырлылық қағидаты керек-ақ. Өйткені зайырлылықтың ең басты функциялардың бірі ол діни сенім бостандығына кепілдік береді, өзге ұлт пен дін өкіліне төзімділікпен қарайды.

Шет елдердегі мемлекеттік-діни қатынастарды талдаулар көрсеткендей, мемлекеттің әртүрлі аймақтардағы зайырлылық сипатының ерекшеліктері тарихи, этникалық, саяси, әлеуметтік-экономикалық факторларға байланысты.

Біріншіден, көптеген елдерде діни мәдениет пен дәстүр арқылы әсер ете отырып, қоғам өмірінде маңызды рөл атқарып келді және қазір де атқарып келуде.

Екіншіден, Еуропа елдері ислам елдері секілді діни болмаса да, дін христиандық саяси партиялардың қызметі арқылы мемлекеттердің саяси өміріне белсенді араласа алады. Бірқатар Еуропа елдерінде шіркеу мен мемлекетті бөлі принципі күшінде болса да, христиандық құндылықтарға негізделген партиялар маңызды мемлекеттік мәселелерді шешуге белсенді қатысады.

Үшіншіден, ТМД елдерінде діннің саясатқа ықпалы жыл сайын артып келеді. Дәстүрлі конфессиялар мәртебесін құру үрдісі де байқалады. Расында, ТМД-ның барлық елдері өздерінің дін саласындағы саясатын айқындап, өз аумағында бұрыннан бар болған және олар үшін мәдениет қалыптастыратын конфессияларды қолдап келді.

Төртіншіден, әр елдің діни бірлестіктермен қарым-қатынасының өзіндік ерекшелігі бар. Бұл саладағы мемлекеттің саясатына әсер ететін факторларға діни ахуалдың даму тарихы, халықтың этникалық құрамы, елдің геосаяси жағдайы және т.б. жатады.

Еліміздің заңдылығы бойынша мемлекет өз азаматтарына сенім мен ар-ождан бостандығына кепілдік береді, бірақ сонымен бірге дәстүріміз бен заңнамамызға қайшы келетін нормаларды қоғамға таңу әрекеттеріне түбегейлі қарсы тұруға ниетті екенін де көрсеткен. Мемлекеттік-конфессиялық қарым-қатынастардың негізгі сипаттамасы – Қазақстанда ешқандай ресми немесе

міндетті діннің болмауы. Бұл дегеніміз, біздің елімізде ар-ождан және діни сенім бостандығын мойындап, кепілдік беретінін білдіреді, сондықтан азаматтар өз дінін өз бетінше және мәжбүрлеусіз анықтауға немесе белгілі бір дінге мүлде сенбеуге және діни институттарға жүгінбей өмір сүруге де құқылы.

Біздің ойымызша, мемлекет пен дін арасындағы қарым-қатынасты ұйымдастыруға дәл осындай көзқарас қазіргі көпұлтты және көпконфессиялы Қазақстанның үйлесімді дамуы мақсатына барынша толық жауап береді, бұл елдегі мәдени және дүниетанымдық әралуандылық пен плюрализмге жағдай жасайды. Қазақстан бәсекеге қабілетті ел ретінде жалпыхалықтық қабылданған Конституция мен еліміздің заңдары негізінде қызмет етеді. Осыған сәйкес, діни институттар мен ережелер, діни бірлестіктердің актілері біздің елімізде құқықтың қайнар көзі болып табылмайды және мемлекеттік органдардың тікелей қызметіне әсер етпейді. Қазақстанның заңнамасы ешбір діни нормалармен байланысты емес және олармен ешбір түрде анықталмаған, бірақ олардың жалпыадамзаттық және гуманистік бағыты ескерілген. Сондай-ақ еліміздің территориясында ешбір діни соттардың заңды күшін мойындамаймыз.

Жоғарыдағы сәттерді ескере келе, зайырлылық Қазақстандағы барлық мемлекеттік-конфессиялы қатынастар зайырлы құқық негізінде құрылатын қазіргі құқықтық мемлекетті құру мен оның қызмет етуінің іргелі принциптерінің бірі болып табылады. Ел конституциясы әрбір адамға ар-ождан және діни сенім бостандығына кепілдік беріп, конфессионалдық тиесілілігіне байланысты кемсітушіліктің кез келген түріне тыйым салады. Сонымен қатар, мемлекет дінді ұстанатын және ұстанбайтын азаматтар, сондай-ақ әртүрлі діни бірлестіктер арасында өзара төзімділік пен сыйластық қарым-қатынастарын орнатуға жәрдемдеседі. Мұнда 2011 жылғы 11 қазандағы «Діни қызмет және діни бірлестіктер туралы» Қазақстан Республикасы Заңында көрсетілгендей, Қазақстан халқының мәдениеті мен рухани өміріндегі

ханафилік және православиелік христиандықтың дамуындағы тарихи рөлін мойындайтынын атап өту маңызды. Қазақстан халқының рухани мұрасымен ұштасатын басқа да діндерді құрметтейді.

Бұл ереже осы конфессиялардың ел үшін мәдени маңыздылығын ғана көрсетіп қоймай, діни бірлестіктердің теңдігін де бұзбайды, өйткені заң оларға ешқандай құқықтық немесе қаржылық артықшылықтар бермейді. Мемлекет исламға да, православиялыққа да қалай толерантты болса, өзге де діндерге солай төзімді болатынын заңмен белгілеген. Сонымен қатар Қазақстанда мемлекеттік білім беру мен тәрбиелеу жүйесі де зайырлы сипатқа ие және діни білім беру жүйесінен үзілді-кесілді бөлінгенін ерекше атап өткен жөн. Зайырлылық, бұл жағдайда, мектептерде, колледждерде, университеттерде жастар арасында дінге деген қандай да бір көзқарас немесе идеология қалыптастыруға тыйым салынғанын білдіреді. Мұндай құқық тек заң талаптарын шеңберінде діни оқу орындарын аша алатын республикалық немесе аймақтық мәртебесі бар діни бірлестіктерге ғана беріледі. Қазіргі таңда еліміздің мектептері мен жоғары оқу орындарының оқу бағдарламаларына «Зайырлылық және дінтану негіздері» және «Дінтану» пәндері енгізілген. 2009 жылдан бастап жалпы білім беретін мектептердің 9-сыныбында «Зайырлылық және дінтану негіздері» арнайы элективті курсы оқытылады. Бұл курстарды енгізу жастармен діни мәселелер бойынша дұрыс, сұрыпталған тәрбие жұмыстарын ұйымдастыруға және олардың білімі мен деструктивті діни идеологияға қарсы тұра алатын иммунитетті қалыптастыруға бағытталған. Бұл курстарды оқыту жастар арасында қалыптасқан діни сенімдер мен мемлекеттің зайырлылық қағидаттары туралы ғылыми білімді дамытуға бағытталған. Алайда бұл ешбір жағдайда қандай да бір дінді насихаттауды немесе оқытуды білдірмейді.

Еліміз бен Орта Азияның өзге елдерінде зайырлылық мәселесі күн тәртібіне келген тақырыптардың бірі ретінде қарастырылады. Бұған бірден-бір себеп – посткеңестік кезеңнен кейінгі

қалыптасқан рухани вакуум деп айтсақ қателеспейміз. Діни экстремизм мен терроризм қауіпті құбылыс болып, көптеген жастардың санасын улауда. Жастардың дүниетанымын бұрмалауда ғаламтор немесе әлеуметтік желілер шешуші рөл атқарады. Қазіргі қоғамда ғаламтор адамдардың санасына әсер етудің негізгі субъектісі болып табылады. Адамзаттың даму тарихы билік үшін кез келген күресте әртүрлі саяси партиялар, құрылымдар, топтар адамдардың «ақыл-ойын» өз бақылауына алуға, олардың сана-сезімін басқаруға ұмтылатынын көрсетеді.

Қазіргі Қазақстанда экстремизм дүниетанымын таратудың дәстүрлі формасы баспа БАҚ болып табылады. Экстремистік діни идеяларды таратудың ең оңай жолы – діни насихат кітаптарын шығару. Мұнда белгілі бір діни ұйым өзінің насихат кітаптарын тарату мақсатында жеке немесе өзге де басылымдармен бірлесе отырып басып шығара алады [10, 7 б.]. Соңдай-ақ экстремистік идеяларды таратуға интерактивті онлайн БАҚ-ты (кабельдік және спутниктік телеарна, ғаламтор) пайдалану арқылы да ықпал ететінін атап өткен жөн. Интернет-ресурстар діндегі экстремистік идеяларды таратуға шексіз мүмкіндіктер береді. Бұл секілді теріс пиғылды іс-әрекеттерге қарсы тұру үшін еліміз мемлекеттік және аймақтық білім беру ұйымдарында білім берудің зайырлы сипатын қамтамасыз етуге міндетті [11, 151 б.]. Осылайша, Қазақстан құқықтық заңнамалық деңгейде өзін зайырлы мемлекет ретінде көрсеткендіктен, зайырлылығына нұқсан келтіретін, ертеңгі күні болмысының жалғастыра алатынына күмән тудыратын теріс дүниелерге қарсы тұра алу – басты мақсат.

Қорытынды

Зайырлылыққа байланысты көптеген ғылыми еңбектерді зерттей-зерделей келе келесідей қорытынды жасай аламыз. Елдің ел болып қалуына, дәстүрімізге берік, тарихымызды жадымызда сақтаған, ертеңгі күнге деген сенімділігіміздің нық болуына, бәсекеге қабілетті болып, өзге елдер үшін үлгі бола алатындай алпауыт мемлекетке айналуымыз үшін ең алдымен ішкі

тұрақтылығымызды қамтамасыз етуіміз қажет. Көпұлтты және көпконфессиялы шартта еліміздің тыныштығын сақтауымыз үшін толеранттылығымызды нығайтып, зайырлығымызды іс-жүзінде көрсетіп, тарихымыз бен мәдениетімізге жат болған түрлі пиғылды ағым мен жамағат, ұйымдармен күресу үшін дұрыс бағыт-бағдар керек. Елімізде дәстүрлі емес діни ағымдармен күресу үшін дін саласындағы саясатты нығайта отырып республика көлемінде келелі мәселелер шешімін табуы тиіс. Егер де дер кезінде іс-шаралар қабылданбайтын болса, онда ағымдағы жылда болған «қаралы қаңтар» оқиғасы жалғасын табуы мүмкін. Ел президентінің мәлімдемесіндегі діни экстремизмге қарсы кешенді шаралар жоғары деңгейде іске асырылуы қажет.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Кремер Г. Ислам – религия и государство: взаимоотношения религии, права и политика в исламе // Ислам и светское государство (сборник материалов международного симпозиума, 5-6 июня, 2002 г., Самарканд). – Ташкент, Международный фонд имама аль-Бухари, 2003. – С. 50-62.
- 2 Юсуф Карадауи. Фатауи муасира. – Мансура, Дар әл-уафа, 1994. – 2-т. – 636-651 бб.
- 3 Усманов И. Светскость – это не есть безрелигиозность // Россия и мусульманский мир. – 2016. – 125-134 бб.
- 4 Нұрмұратов С., Қасабекова Е., Аймұратов С. Зайырлылық феноменінің ғылыми және дүниетанымдық маңыздылығы // *Адам әлемі*. – 2021. – №1. – 111-123 бб.
- 5 Светскость и религия в современном Казахстане: модернизация духовно-культурных смыслов и стратегий: Коллективная монография. – Алматы, Институт философии, политологии и религиоведения КН МОН РК, 2020. – 24-30 бб.
- 6 Сихимбаева Д.А., Шынғысбаев Л.С. Основные методологические подходы к определению светскости: опыт Казахстана // *Вестник. Серия философии, культурологии и политологии*. – 2019. – №2(68). – С. 274-281.
- 7 Nieuwenhuis A. State and religion, a multidimensional relationship: Some comparative law remarks // *Icon (Oxford Journals)*. – 2012. – Pp. 152-174.
- 8 Ferrari S. İslam ve Din-Devlet İlişkilerinde Batı Avrupa Modeli // *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2004. – Ss. 303-319.
- 9 Кенжетай Д. Зайырлы ел – қайырлы ел. – Астана, 2017. – 392 б.

10 Сайғитов У.Т., Исмаилов А.Г., Демиров К.К., Курбанмагомедов А.А. Религиозный экстремизм и террористическая деятельность в Дагестане: пробелы противодействия. – Махачкала, Радуга-1, 2004. – 128 с.

11 Коршунова О.Н. Преступления экстремистского характера: теория и практика противодействия. – СПб., Издательство Р.Асланова, 2006. – 323 с.

Transliteration

1 Kremer G. Islam – religiya i gosudarstvo: vzaimootnosheniya religii, prava i politika v islame [Islam - Religion and State: Relationship between Religion, Law and Politics in Islam] // Islam i svetskoe gosudarstvo (sbornik materialov mezhdunarodnogo simpoziuma, 5-6 iyunya, 2002 g., Samarkand). – Tashkent, Mezhdunarodnyj fond imama al'-Buhari, 2003. – S. 50-62. (in Russ)

2 Yusuf Karadaui. Fataui muasira [Modern fatwas]. – Mansura, Dar al-uafa, 1994. – 2-t. – 636-651 bb. (in Arabic)

3. Usmanov I. Svetskost' – eto ne est' bezreligioznost' [Secularism is not without religiosity] // Rossiya i musul'manskij mir. – 2016. – 125-134 bb. (in Russ)

4 Nurmuratov S., Kasabekova E., Aimuratov S. Zajyrlыlyk fenomeninin gylymi zhane dunitanyndyk manyzdylygy [Scientific and worldview importance of the phenomenon of secularism] // Adam alemi. – 2021, №1. – 111-123 bb. (in Kazakh)

5 Svetskost' i religiya v sovremennom Kazhastane: modernizaciya duhovno-kul'turnyh smyslov i strategij: Kollektivnaya monografiya.

[Secularism and religion in modern Kazakhstan: modernization of spiritual and cultural meanings and strategies: Collective monograph] – Almaty, Institut filosofii, politologii i religiovedeniya KN MON RK, 2020. – 24-30 bb. (in Russ)

6 Sihimbaeva D.A., Shyngysbaev L.S. Osnovnye metodologicheskie podhody k opredeleniyu svetskosti: opyt Kazhastana [The main methodological approaches to the definition of secularism: the experience of Kazakhstan] // Vestnik. Seriya filosofii, kul'turologii i politologii. – 2019. – №2 (68). – S. 274-281. (in Russ)

7 Nieuwenhuis A. State and religion, a multidimensional relationship: Some comparative law remarks // Icon (Oxford Journals). – 2012. – Pp. 152-174. (in English)

8 Ferrari S. Islam ve Din-Devlet İlişkilerinde Batı Avrupa Modeli [The Western European Model in Islam and Religion-State Relations] // Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2004. Ss. 303-319. (in Turkish)

9 Kenzhetaj D. Zajyrlы el – qajyrlы el [A secular country is a good country] – Astana, 2017. – 392 b. (in Kazakh)

10 Sajgitov U.T., Ismailov A.G., Demirov K.K., Kurbanmagomedov A.A. Religioznyj ekstremizm i terroristichekaya deyatel'nost' v Dagestane: probely protivodejstviya [Religious extremism and terrorist activity in Dagestan: gaps in counteraction]. – Mahachkala, Raduga-1, 2004. – 128 s. (in Russ)

11 Korshunova O.N. Prestupleniya ekstremistskogo haraktera: teoriya i praktika protivodejstviya [Crimes of an extremist nature: theory and practice of counteraction]. – SPb., Izdatel'stvo R.Aslanova, 2006. – 323 s. (in Russ)

АВТОРЛАР ЖАЙЛЫ АҚПАРАТТАР

Бауыржан Куанышбаевич Ботакараев

аға оқытушы, PhD, А.Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Түркістан, Қазақстан. ORCID ID: 0000-0002-8164-8049, bauyrzhan.botakarayev@ayu.edu.kz

Фәриде Болатқызы Камалова

аға оқытушы, PhD, А.Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Түркістан, Қазақстан. ORCID ID: 0000-0002-9660-0152, feride.kamalova@ayu.edu.kz

Бауыржан Куанышбаевич Ботакараев

старший преподаватель, PhD, Международный казахско-турецкий университет имени А.Ясауи, Туркестан, Казахстан. ORCID ID: 0000-0002-8164-8049, bauyrzhan.botakarayev@ayu.edu.kz

Фәриде Болатовна Камалова

старший преподаватель, PhD, Международный казахско-турецкий университет имени А.Ясауи, Туркестан, Казахстан. ORCID ID: 0000-0002-9660-0152, feride.kamalova@ayu.edu.kz

Bauyrzhan Botakarayev

Senior lecturer, PhD, Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University, Turkestan, Kazakhstan, ORCID ID: 0000-0002-8164-8049, bauyrzhan.botakarayev@ayu.edu.kz

Feride Kamalova

Senior lecturer, PhD, Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University, Turkestan, Kazakhstan, ORCID ID: 0000-0002-9660-0152, feride.kamalova@ayu.edu.kz